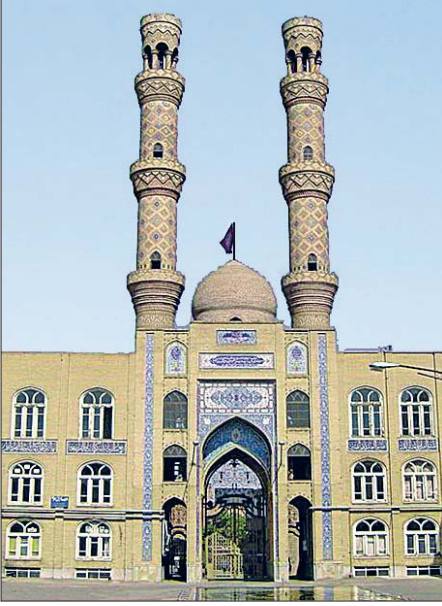


## TEBRİZ



Tebriz'de Cami-Mescid

siyasî merkezidir. Safevîler'in Azerbaycan'daki idarî yapısını bozmayan Osmanlılar'ın 1593 idarî taksimine göre Tebriz eyaleti Tebriz (merkez, Serdsahra, Mihrân-rûd, Ardanak, Anzâb, Zenûz, Şahâ, Vidhir, Dihharkân, Dizecrûd, Adangı, Heşrûd, Rûdgât, Mevâzi'cân), Suldus, Dizmâr (Sendyan, Gerger), Merâga (Seracû, Leylân, Egertû, Kavdûl, Miyandûvab, Ahtacî-yi Ulyâ, Ahtacî-yi Suğrâ), Sarukurgân (Acrî-yi Ulyâ, Acrî-yi Suğrâ, Siyehkûh, Hüseyinâbâd), Saîdâbâd, Alîk livâ ve nahiyelerinden oluşuyordu. 1728'de eyalete Serdsahra, Hırtay, Şahâ, Vidhir, Rûdgât, Dihhûvarkân, Dizecrûd, Mihrân-rûd, Uçân, Abbas, Hanemrûd, Alanberagûş, Bedûstân, Mevâzi'cân, Ardanak / Arvanak, Merend, Sovukbulak, Zenûz ve Tasuç bağlıydı. Nâdir Şah döneminde Safevî-Osmanlı idarî yapısı kaldırıldı; Tiflis, Şirvan, Gence-Karabağ, Cenûb-i Azerbaycan ve Çukursa'd birleştirilip Tebriz merkezli Azerbaycan eyaleti kuruldu. Kaçarlar bunu devam ettirdi. 1925'te eyaletin "hâkim-nişinlik" merkezi yapılan Tebriz'e Tasuç, Hamte, Rûdgât / Sufiyân, Şâyester, Gözekenan, Şerefhâne, Basmıc, Saîdâbâd, Sehrânerûd, Dikmetaş, Hanımırûd ve Uçar / Hacıağa bölükleri bağlıydı. Bugün Tebriz Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezidir.

Tebriz'in en önemli eseri Gâzân Han'ın 1303'te inşa ettirdiği, yapımı yedi yıl süren Şenbigâzân Külliyesi'dir. Külliye tûrbe, cami, iki medrese (Hanefî-Şâfiî), has-tahane, rasathâne, kütüphane, tekke, sey-

yid ve şerifler için misafirhane, hamam ve odalar mevcuttu. Bakımı için kervansaray ve çarşı yaptırarak 100 altın tümen gelir vakfeden Gâzân Han burada medfundur. I. Abbas'ın 1020'de (1611) tahrip ettirdiği, 1641 depreminden ciddi hasar gören külliye 1725'te Köprülüzâde Abdullah Paşa tarafından onarılmıştır. XIX. yüzyılda harap bir şekilde duran Şenbigâzân'dan günümüze bir şey kalmamıştır. Şehrin en eski eseri Hârûnürreşid'in zevcesi Zübeyde Hatun adına VIII. yüzyılda yaptırılan camidir. Mütevekkil-Alellah'ın Dimişkiye Camii (IX. yüzyıl), Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin Rab'ireşidî (709/1309), Tâceddin Ali Şah'ın Ali Şah Camii (1312-1322), Karakoyunlu Cihan Şah tarafından yaptırılan Gökmesjid (870/1465-66), Uzun Hasan'ın Nâsriyye Külliyesi (889/1484) ve Kayseriye Çarşısı, Akkoyunlu Yâkub Bey'in Heşt-Bihîşt Sarayı (888/1483), Şeyh Keçeci Medresesi (XV. yüzyıl), Şah Maksud Camii, Şah Abbas Camii, Mirza Sâdık'ın Sâdikiyye Medresesi (XVII. yüzyıl) şehrin diğer tarihî eserleridir.

## BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 467, 475; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 142; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 21; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Ahmet Ağırcağa – Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, IX, 392; XI, 339; XII, 342, 393, 466; Ebû'l-Ferec, *Târih*, I, 298; II, 591, 638; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Târih-i Mübârek-i Gâzânî* (nşr. K. Jahn), London 1940, s. 85, 102 vd.; Marco Polo, *Seyahatnâme* (trc. Filiz Dokuman), İstanbul, ts. (Tercüman Gazetesi), I, 27-28; Müstevfî, *Nüzhetu'l-kulûb* (Strange), s. 75-80; Nizâmüddin-i Şâmî, *Zafernâme* (trc. Necati Lugal), Ankara 1949, s. 116-118, 290, 349; R. G. de Clavijo, *Embassy to Tamerlane: 1403-1406* (trc. G. le Strange), London 1928, s. 153-154; Ahmed Kummî, *Hulâsatü't-tevârih* (nşr. İhsan İşrâki), Tahran 1359 hş., s. 35-37, 143; Tahmasb, *Tezkire* (trc. Hicabi Kırangıç), İstanbul 2001, s. 29, 38, 44-46; Hasan-ı Rûmîlî, *Ahsenü't-Tevârih* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2006, s. 58, 62, 83-86 vd.; *Don Juan of Persia: A Shiâh Catholic, 1560-1604* (nşr. G. le Strange), London 1926, s. 63-64; İskender Bey Münşi, *Târih*, I, 28, 123-125, 208, 224 vd.; II, 642-644, 687 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 245-268; J.-B. Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat* (trc. Ertuğrul Gültekin), İstanbul 1980, s. 38, 41; Nâdir Mirza, *Târih ve Coğrafi-i Dârü's-saltana-i Tebriz*, Tahran 1323, s. 2-6, 59, 66-67 vd.; *CHIr.*, VI, 7, 14, 161, 241; VII, 29-33, 203-205 vd.; *Osmanlı-Iran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak* (trc. ve nşr. H. D. Andreasyan), İstanbul 1974, s. 36, 65-66 vd.; Oktay Efendiyev, *O Periodizatsii İstorii Tebriza, XV-XVI. vv.*, Moskova 1979, s. 237-245; Seyidağa Onullahi, *XIII-XVII. Asırlarda Tebriz Şehrinin Tarihi*, Bakü 1982, s. 127-128 vd.; Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 1996, s. 214-216, 305 vd.; Hüseyin Sultânzâde, *Tebriz*, Tahran 1376, s. 68-180; Oğuz Tekin, "Başlangıcından Türkiye Cumhuriyeti'ne Kadar Türk Devletlerinin Sikkeleri", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, V, 416; Bahattin

Keleş, "Memlûklerde Ticaret", a.e., V, 440; Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı İnan ve Azerbaycanı I*, Erzurum 2004, s. 52, 94, 130, 167, 219; Karl Jahn, "Tebriz: Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi" (trc. İsmail Aka), *TAD*, XIII/24 (1980), s. 59, 63-65; Galibe Hacıyeva, "Tebriz Yer Adının Kaynağı", *TDA*, sy. 129 (2000), s. 115-119; Osman G. Özgüdenli, "XIV. Yüzyılda Tebriz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gazân (Gâzâniyye)", *TD*, sy. 37 (2002), s. 253-289; V. Minorsky, "Tebriz", *IA*, XII/1, s. 82-98; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Tabriz", *El<sup>2</sup>* (İng.), X, 41-49; S. S. Blair, "Tabriz", a.e., X, 49-50; W. Kleiss, "Azerbaycan", *Elr.*, III, 220-221; K. Schippmann, "Azerbaycan", a.e., III, 221-224; C. E. Bosworth, "Azerbaycan", a.e., III, 224-231; B. Kuniholm, "Azerbaycan", a.e., III, 231-234; R. Tapper, "Azerbaycan", a.e., III, 234-238; Mustafa Mümini, "Tebriz", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 379-408.



ALİ SINAN BİLGİLİ

TEBRİZİ, Celâleddin  
(جلال الدين التبريزي)

Ebü'l-Kâsım Muhammed Celâlüddin  
b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tebrizî  
(ö. 642/1244 [?])

Sühreverdîyye tarikatının  
Bengal'de yayılmasını sağlayan  
ilk mutasavvıflardan.

Tebriz'de dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda doğum tarihi 532 (1137) olarak kaydedilmiştir (Abdülhak ed-Dihlevî, s. 101). Ancak Tebrizî'nin 539'da (1145) doğan Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye intisap ettiğinde şeyhin hayli yaşlı olmasından hareketle bu tarihin doğru sayılamayacağı, ayrıca dostu ve pîrdaşı Bahâeddin Zeke-riyyâ'nın 566 (1170) yılı civarında dünyaya gelmesiyle irtibat kurularak muhtemelen 560'ta (1165) doğduğu ileri sürülmüştür. Celâleddin et-Tebrizî, Tebriz'de babasının da bağlı olduğu Bedreddin Ebû Saîd-i Tebrizî'ye intisap etti. Onun vefatının ardından Bağdat'a gidip Sühreverdîyye'nin pîri Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye bağlandı ve yedi yıl hizmetinde bulundu. Her yıl onunla birlikte hacca gitti. Sühreverdî, Bahâeddin Zeke-riyyâ'yı doğum yeri Mültân'a irşad için gönderdiğinde Tebrizî ona arkadaşlık etti. Yolculuk sırasında Nişâbur'da konakladıklarında Tebrizî'nin Feridüddin Attâr ile görüşüp etkisinde kaldığı, bu sırada Sühreverdî'yi bir süre aklından çıkar-ması yüzünden Bahâeddin Zeke-riyyâ'nın kendisinden ayrılıp Mültân'a yalnız gittiği rivayet edilmektedir (Hasan Dihlevî, s. 298-299; Muhammed İkrâm, s. 298). Daha sonra Çiştî halifesi Kutbüddin Bahtiyâr ile Mültân'a giden Tebrizî Moğol askerlerinin şehri kuşatması sırasında şehrin va-

lisi Nâsırüddin Kabâce'ye destek verdi, vali tarafından şeyhülislâmlıkla görevlendirilen Bahâeddin Zekeriyâ ile görüştü, valinin ısrarına rağmen Mültan'dan ayrıldı ve Gaznîn ile Üç şehirlerinde bir süre konakladıktan sonra Delhi'ye geçti. Gulâm Server Lâhûrî, Tebrîzî'nin Kutbüddin Bahtiyâr ile sohbetini delil gösterip onun Çiştîyye'ye de intisap ettiğini ileri sürer.

Celâleddin et-Tebrîzî, Delhi'de Kutbüddin Bahtiyâr'ın müridlerinden olan Delhi Sultanı Şemseddin İltutmış tarafından saygıyla karşılandı. Ancak bir Çiştî halifesi olan Şeyhülislâm Necmeddin es-Suğrâ kendisini kıskandı ve zina iftirasında bulunarak onu sultana şikâyet etti. Delhi Camii'nde kurulan mahkemede yargılanan Tebrîzî, Mültan'dan davet edilen Şeyhülislâm Bahâeddin Zekeriyâ'nın başkanlığını yaptığı ve Hamîdüddin Nâgevrî gibi 200'den fazla âlim ve sūfinin katıldığı mahkemede suçsuz görülerek beraat etti. Bunun üzerine sultan Necmeddin es-Suğrâ'yı şeyhülislâmlıktan azledip yerine Kutbüddin Bahtiyâr'ı getirdi, Tebrîzî bu hadiseden sonra Delhi'den ayrılarak Bedâûn'a gitti. Kaynaklarda Necmeddin es-Suğrâ'nın kıskançlığının sebebi olarak sultanın Tebrîzî'ye ve Kutbüddin Bahtiyâr'a çokça hürmet etmesi, Tebrîzî'nin semâ taraftarı, Suğrâ'nın buna muhalif olması gibi hususlar gösterilmiştir. Tebrîzî'nin Delhi'de karşılaştığı sūfîlerden biri de Kutbüddin Bahtiyâr'ın halifesi Ferîdüddin Mes'ûd'dur. Delhi'de fazla kalmayan Tebrîzî, Bengal yolculuğu sırasında uzunca bir süre Bedâûn ve Lekhenûtî'de bulundu. Lekhenûtî'de bir hankah inşa etti. Bedâûn'da Kadî Kemâleddin ile dostluk kurdu. Tebrîzî'nin, "Ulemâ Kâbe'ye doğru namaz kılar, sūfîler ise Kâbe'ye yönelik olarak Allah'ın arşını müşahede etmedikçe namaz kılmaz" sözüne karşı çıkan Kadî Kemâleddin'in, rüyasında onu arşın önünde namaz kılarken görmesi üzerine kendisine intisap ettiği belirtilmektedir.

Bengal'in Hint racalarının hâkimiyetinden çıkıp müslümanların hâkimiyetine girdiği 611 (1214) yılı dikkate alınarak Tebrîzî'nin 592-597 (1196-1200) yılları arasında Kuzey Bengal'deki Panduh bölgesine yerleştiği, büyük bir Hindu tapınağını satın alıp bir dergâh inşa ettiği ve ölümüne kadar burada yaşadığı nakledilmektedir. Müslüman sultanlar zamanında Bengal'in başşehri olan Panduh'taki bu dergâh kaynaklarda Bari Dergâh (Bâis Hazari) diye anılmaktadır. Burada her yıl Receb ayının 1'inden 22'sine kadar Celâleddin et-Tebrîzî adi-

na "urs" denilen anma törenleri düzenlenmektedir. Tebrîzî çileye girdiği Panduh yakınlarındaki Deva Talla'da Bender Dive Mahal adlı bir hankah daha kurmuştur. Kendisine nisbetle günümüze kadar Tebrîzâbâd adıyla anılan bu dergâh Muhammed Ali Burcî tarafından tamir ettirilmiş, Sultan Rükneddin Bârbek Şah, Sultan Nâsırüddin Nusret Şah ve Süleyman Kererânî gibi Bengal sultanları döneminde cami ve çeşitli yapılarla büyük bir külliye haline getirilmiştir. Bengal'in İslâmlaşma'sında ve Sühreverdiyye'nin bölgede yayılmasında önemli rol oynayan Celâleddin et-Tebrîzî'nin 623 (1226) veya 642 (1244) yılında vefat ettiği, kabrinin Panduh yahut Deva Mahal'deki dergâhlardan birinin haziresinde bulunduğu kaydedilmektedir; son dönem araştırmalarında Deva Mahal'de olduğu görüşü kabul görmektedir. Tebrîzî'ye nisbet edilen *Şerh-i Neved ü Nüh Nâm-i Bârî Te'âlâ* adlı eser günümüze ulaşmamıştır. İbn Battûta, Celâleddin et-Tebrîzî ile Bengal'in Kamrop-Assam bölgesinde faaliyet gösteren Şah Celâl-i Mücerred Silhetî (ö. 740/1340) adlı bir sūfî mücahidi birbirine karıştırmış, bu hata bazı Farsça ve Urduca kaynaklarda yer almış, bu sebeple Celâleddin et-Tebrîzî hakkında birçok farklı rivayet nakledilmiştir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Nizam ad-Din Awliya, *Morals of the Heart* (trc. B. B. Lawrence), Mahwah 1992, s. 117, 196, 212, 246, 253, 284, 345, 362; Hasan Dihlevî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, [baskı yeri yok] 1377/1957 (İntişârât-ı Rûzne), s. 214, 298-299; İbn Battûta, *Seyahat-nâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2000, II, 870-873; a.m.f., *İbn Batutah's Account of Bengal* (trc. Harinath De, ed. P. N. Ghosh), Calcutta 1978, s. 9-17, 6 (appendix I); Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *The Â'in-i Akbarî* (trc. H. Blochmann), Delhi 1989, III, 406; Abdülhak ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-ahyâr* (trc. Sübhân Mahmûd – Muhammed Fâzil), Delhi 1414/1994, s. 101-105; Gulâm Server Lâhûrî, *Hâzinetü'l-aşfiyâ*, Leknev 1914, I, 278; M. Mohar Ali, *History of the Muslims of Bengal*, Riyad 1985, I/B, s. 773, 833; Athar Abbas Rizvî, *A History of Sufism in India*, New Delhi 1986, I, 139, 199-202; Muhammed İkrâm, *Âb-ı Keuşer*, Lahor 1992, s. 297-303; M. Yahya Tamizî, *Sufi Movements in Eastern India*, Delhi 1992, s. 61-67; R. M. Eaton, *The Rise of Islam and the Bengal Frontier: 1204-1760*, Delhi 1994, s. 73; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâîr*, Beyrut 1420/1999, II, 149; N. Hanif, *Biographical Encyclopedia of Sufis: South Asia*, New Delhi 2000, s. 377-382; Kamer-ul Huda, *Şihabeddin Ömer Sühreverdi: Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (trc. Tahir Uluç), İstanbul 2004, s. 157, 179; M. Mansooruddin, "Hadrat Shah Jalal", *JPHS*, III/4 (1955), s. 268-272; M. A. Toor, "Shaikh Jalal al-Din Tabrizi", *The Proceedings of the Pakistan History Conference*, sy. 17, Karaçi 1981, s. 344-363; Şahid Çünderî, "Seyr-i Taşavvuf ve İrfân ez İrân be Şibh-i Kârre ve Sehm-i Ârifân-ı Tebrîzî der ân Şeyh Celâleddin Tebrîzî", *Neşriyye-i Dânişgede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî*, IV/177,

Tebriz 2000, s. 61-102; a.m.f., "Celâleddin Tebrîzî", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâmî*, X, Tahran 1385, s. 499-500; F. Sobieroj, "Tabrizi, Djalâl al-Din", *El² Suppl.* (Ing.), s. 771-772; Hamid Algar, "Bahâeddin Zekeriyâ", *DIA*, IV, 462; Enver Konukçu, "Kutbüddin Bahtiyâr", *a.e.*, XXVI, 483.



SEMİH CEYHAN

#### TEBRİZİ, Hatîb

( الخطيب التبريزي )

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ali  
b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî  
(ö. 502/1109)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

421 (1030) yılında Tebriz'de doğdu ve burada yetişti. Yâkût el-Hamevî ve İbnü'l-Kiftî, kendisinin değil babasının hatip olduğunu ileri sürerek onu İbnü'l-Hatîb diye anarsa da kaynakların çoğu lakabını Hatîb şeklinde kaydeder. İlk eğitiminden sonra Tebriz'e yakın şehirlerde öğrenimini sürdürdü. Bağdat'ta Ebû'l-Kâsım er-Rakkî ve Hasan b. Muhammed İbnü'd-Dehân, Basra'da Fazl b. Muhammed el-Kasabânî, Cürcân'da Abdülkâhir el-Cürcânî gibi âlimlerin derslerine devam etti. 443-446 (1051-1054) yıllarında kaldığı Maarretünnu'mân'da Ebû'l-Alâ el-Maarri'den Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luğa'sı*nı, Maarri'nin bazı eserlerini, ayrıca dil ve edebiyata dair temel kitapları okudu. Buradan ayrılıp Bağdat ve Basra'ya geçen Tebrîzî 456 (1064) yılında Dimaşk'a giderek Hatîb el-Bağdâdî'den ders aldı. Sûr'da Süleym b. Eyyûb er-Râzî'den hadis dinledi. Kahire'ye gidip İbn Bâbeşâz ile bilgi alışverişinde bulundu, ona Arap filolojisiyle ilgili son tartışmaları aktardı. Muhtemelen bir hac yolculuğunun ardından Bağdat'a döndü. Devrin hemen bütün önemli ilim merkezlerini dolaşan Tebrîzî, Ahmed b. Ali İbn Berhân el-Bağdâdî, Ali b. Muhasin et-Tenûhî, Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, Ebû'l-Kâsım es-Seyyârî, Ebû't-Tayyib et-Taberî, Ebû Bekir el-Allâf gibi âlimlerden de faydalandı. Arap lugatı ve grameriyle Arap edebiyatı sahasında geniş bilgi sahibi olarak haklı bir şöhrete kavuştu. Bir taraftan bu alanlarda eser kaleme alırken diğer taraftan Nizâmiye Medresesi'nde edebiyat ve dil dersleri verdi, ayrıca buranın kütüphanesinde kayımlık yaptı. Yetiştirdiği öğrenciler arasında İbnü'l-Eşkar el-Bağdâdî, Ebû'l-Hasan İbnü't-Tilmîz, Ebû's-Saâdat İbnü's-Şecerî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Hebbâriyye, Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, İbn Nâsir es-Selâmî ve Ebû Tâhir es-Silefî gibi âlimler bulunmak-